

PİRİ REİS'İN 'KİTÂB-I BAHİRİYE'Sİ İŞİĞİNDA 'UMUR PAŞA DESTANI'

Konstantine Zhukov**

Çeviren: Vehbi Günay***

Aydınöglü Umur Paşa'nın 'Destanı', XIV. yüzyılın ilk yarısında Ege Türk Beylikleri tarihinin birkaç kaynağından birisidir. 1928'de Mükrimin Halil tarafından yayınlanan 'Destan' daha sonra Irène Mélikoff-Sayar tarafından Fransızca'ya çevrilmiş, böylelikle sadece Türkologlar için değil Bizantinistler için de kullanılabilir hâle gelmiştir.

'Destan', 1465'de Enverî tarafından yazılarak Vezir-i âzam Mahmud Paşa'ya ithaf edilmiş olan 'Düstûrnâme'nin ikinci bölümünü oluşturmaktadır. Ne yazık ki, 'Destan' metni Enverî tarafından ideolojik amaçlar için gözden geçirilmiş ve genişletilmiştir. Ben, ünlü Osmanlı amirali Pîri Reîs tarafından 1525'de tamamlanmış olan 'Kitâb-ı Bahriye'deki bilgileri esas alarak bazı sonuçlara ulaştım.

Pîri Reîs'in Umur'un Korint Körfezi'ne yaptığı akın hakkında verdiği bilgiler eminim ki, Umur Paşa'nın Tuna deltasına yaptığı sefer ile ilgili olarak Enverî'nin verdiği bilgilerin yeniden yorumlanmasını mümkün kılacaktır. Bundan dolayı dikkatinizi, sunduğum iddialara çekmek istiyorum.

* Konstantine Zhukov, "The 'Destan of Umur Pasha' in the Light of the Kitâb-ı Bahriye' by Pîri Reîs", *XI. Türk Tarih Kongresi Ankara, 5-9 Eylül 1990 Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. III, Ankara 1994, 893-897. Bildirinin konusu ile ilgili yeni bir kitabın yayınlanması (Halil N. Hatipoğlu, *Ortaçağda Akdeniz'de Deniz Güçlerinin İncelenmesi Anadolu'da İlk Türk Denizciliği (Umur Bey'in Epir Harekâtı)*, İstanbul 2005). nedeniyle tercüme edilmesi uygun görülmüştür. Ayrıca yayına konu seminer ve eserin tanıtımı için bu derginin 259vd. sayfalarına bakınız. Çevirinin kontrolü için zamanımı ayıran Hocam Prof. Dr. Necmi Ülker'e şükranlarımı sunarım.

** Institute of Oriental Studies, Russian Academy of Sciences, St. Petersburg, Rusya.

*** Yrd. Doç. Dr., E. Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Bornova-İZMİR.
e-mail: vehbi.gunay@ege.edu.tr

Öncelikle, ‘Destan’ın Umur’un Karadeniz’e Seferi ve Eflâk şehri Kili’yi ele geçirmesi ile ilgili bölümü hatırlatmalıyım. Anlatı, Umur’un 1335 güzünde Bizans İmparatoru III. Andronicus ile buluşmasından sonra ve 1341 yazında Bizans’ta başlamış olan iç savaşın hikâyesinden önce birçok deniz seferinin tasviri ile devam eder.

Enverî’ye göre, Umur’un Türkleri, Karadeniz yolunda sahildeki 300 gemiden oluşan donanmasını karadan çekerek Germe Hisarı yakınında bir burun veya berzahtan geçirdiler. Bir süre İstanbul’da durdular ve ardından Kili’ye başarılı bir saldırı gerçekleştirdiler. Dönüşte, Germe yakınında tekrar karadan geçerek İzmir’e ulaştılar¹.

Çağdaş Bizans tarihçilerinin Umur Paşa’nın böylesine parlak bir kahramanlığı hakkında hiçbir şey söylememeleri dikkat çekicidir. Ne yazık ki, günümüze kadar bu hikâye olmuş gibi kabul edilmiştir. Burada P. Lemerle, M. M. Alexandrescu-Dersca, E. A. Zachariadou, H. İnalçık’ın çalışmaları zikredilebilir². Şimdi Enverî’nin bilgilerindeki ayrıntıları irdelemeye çalışacağım.

‘Destan’, Umur ve III. Andronicus arasında yukarıda sözü edilen buluşmanın ardından bir Katalan elçisinin Gafriiliyis adında bir komutan tarafından gelebilecek bir saldırıya karşı koyabilmek için Umur’un yardımını araştırmak üzere İzmir’e geldiğinden bahsetmektedir. Ne var ki, Türk donanması Atina limanı açıklarına demirlediğinde barış zâten yapılmıştı. Umur hiddetlenerek hem Katalan hem de Gafriiliyis’in sahip olduğu toprakların yağmalanmasını emretmiş ve ardından da İzmir’e geri dönmüştür³.

Naksos Dukalığı Türk akınlarının sonraki hedefi hâline gelmiştir. ‘Destan’ yağmalanan adalar arasında Andros, Naksos, Paros’un yanı sıra Sandjunos ve Sangunos adalarını da zikreder⁴. Anılan son iki yer ismi genellikle Siphnos ve Sikinos adaları olarak tanımlanmaktadır⁵. Ancak, doğru

¹ *Le Destân d’Umur Pacha (Düsturname-i Enverî)*, Texte, traduction et notes par I. Mélikoff-Sayar, Bibliothèque Byzantine no. 2, Documents: no. 2, Paris 1954, Beyit: 1209-1306.

² P. Lemerle, *L’Émirat d’Aydın, Byzance et l’Occident, Recherches sur “La geste d’Umur Pacha”*, Bibliothèque Byzantine: Etudes no. 2, Paris 1957, s. 136-141; M. M. Alexandrescu-Dersca, “L’expédition d’Umur Beg d’Aydın aux bouches du Danube (1337 ou 1338)”, *Studia et Acta Orientalia*, Vol. 2 (1959), Budapeşte 1960, 3-23; E. A. Zachariadou, *Trade and Crusade Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydın (1300-1415)*, Venedik 1983, s. 40; H. İnalçık, “The Rise of the Turcoman Maritime Principalities in Anatolia, Byzantium and Crusades”, *Byzantinische Forschungen*, IX, 1985, s. 205, 215.

³ *Destan*, Beyit: 1085-1118.

⁴ *Destan*, Beyit: 1119-1122.

⁵ Bkz. Mülkrimin Halil, *Düsturname-i Enverî, Medhal*, İstanbul 1929, s. 40; *Destan*, s. 86 n.5; P. Lemerle, *a.g.e.*, s. 124.

tanımlamanın ‘Kitâb-ı Bahriye’de bulunan portolonlar esas alınarak yapılabileceği kanaatindeyim. Örneğin, Pîrî Reîs, Tenos (İstendin) adasında ana limanı Sandjuvan (Saint John Körfezi) olarak tanımlar. Aynı zamanda, bir koyun kıyısına yerleştirilen Saint George (Sandjurdji)’un Hıristiyan kilisesi de Mykonos (Mokene) adasında gösterilmiştir⁶. Bunun için Sandjunos ve Sangunos’un Umur’un Türkleri tarafından Tenos ve Mykonos adalarının tanımlanması için kullanılan yukarıda sözü edilen isimlerin basitçe çarpıtılmış halleri olduğunu düşünmekteyim.

Türkler, Adalar Denizi adalarını yağmaladıktan sonra Kotch Limanından geçmiş ve ardından Sırp ve Arnavutların tülkelerini de yağmalamışlardır⁷. *Kotch* (Türkçe’de “koyun !” anlamında) şeklindeki yer ismi henüz tanımlanmamıştır. Muhtemelen, *Kotch* kelimesi İtalyanca “koyun” anlamına gelen *montone* kelimesinin Türkçe çeviri için kullanılan bir başka karşılığı olduğunu düşünmekteyim. Sanırım, İtalyanca *montone* kelimesi ve Güney Yunanistan’daki bir kasaba isminin pratikte işitilmesinin ayırımı zordur. Yâni Methone/Mothone (Türkçesi Moton). Diğer bir deyişle bu, popüler etimolojinin bir örneği olmalıdır⁸.

Umur’un Türkleri ve sayısı kabarık Katalan ordusu arasında İstifa (Thebes) yakınlarındaki muhârebenin anlatımı ile parça sonlanmaktadır. Umur gemilerini bir kenara bırakarak geri dönmek zorunda kalmış, tebaası onun için yasa tutmaktayken binbir güçlkle İzmir’e dönmeyi başarmıştır⁹.

Bu karmaşık hikâyeyi anlamak için yeniden “Kitâb-ı Bahriye”nin verdiği bilgilere dönmek zorundayız. Pîrî Reîs, 1499’da Lepanto (İnebahtı)’daki Osmanlı kuşatmasına katılmıştı. Daha sonra atlasına şöyle yazmaktadır:

“Ve bade bu zikr olan Aspıra İspitye limanın lodos gün batısı tarafında Saline derler bir kale vardır. Ol kalenin İnebahtı tarafından Keşişlik derler bir adacuk var. Merhum (mezkûr yerine) adacığu Gâzî Umur Bey fetheylemiştir. Hattâ ol yerün eski kâfirlerinden şöyle işittik kim merhum Gâzî Umur Bey Atina körfezinden mezkûr İnebahtı körfezine karadan altı mildir bu altı mil yere gemilerin aşırub zikrolan İnebahtı kurbünde bazı yerleri

⁶ Pîrî Reîs, *Kitâb-ı Bahriye*, Neşredenler F. Kurdoğlu-H. Alpagut, İstanbul 1935, s. 271, 273; Ayrıca bkz. V. Sphyroeras, A. Avramea, Sp. Asdrachas, *Maps and Map-makers of the Aegean*, Atina 1985, s. 67, 87.

⁷ *Destan*, Beyit: 1135-1136.

⁸ Örneğin bkz. P. Lemerle, *a.g.e.*, s. 125.

⁹ *Destan*, Beyit: 1137-1203.

*feth ettikten sonra mezkûr gemileri ol diyarda od'a urub aldığı esirleri karadan sürüb bu canibe getirmiş vesselâm"*¹⁰.

"Kitâb-ı Bahriye"deki bu pasaja ilk olarak H. Akın dikkat çekmiş, aynı zamanda berzaktaki koylardan birisinin XV. ve XVI. yüzyıllar Osmanlı kaynaklarında *Gâzî Umur Bey Limanı* olarak adlandırıldığına da işaret etmiştir. Umur'un Karadeniz seferinde olduğu gibi koyun Germe isimli hisar yakınlarında gösterilmesi de ilgi çekicidir. "Destan"da bazı karmaşıklıkların olduğu da farzedilebilir ancak H. Akın, Enveri'nin Umur'un Tuna deltasına akını hikâyesini irdelememiştir¹¹.

Hexamilion kelimesinin Osmanlıca karşılığının Germe olduğu da hatırlanmalıdır. XV. yüzyılda Osmanlılar onun surlarını birkaç defa ele geçirmişlerdi. Bu saldırılardan birinin 1463'de Vezir-i âzam Mahmud Paşa'nın idaresinde gerçekleşmiş olduğu da belirtilmeye değerdir¹². Ona Enveri'nin refakat ettiğine de şüphe yoktur. Gâzî Umur Bey Limanı'na gelince, bu berzaktan gemilerin aşırılması için eskiçağda inşa edilmiş özel bir yolun başlangıç noktası olan Poseidonia Limanı olduğu anlaşılmaktadır¹³.

Şimdi, Umur'un Korint Körfezi seferinin muhtemel tarihi meselesine geri dönelim. Çağdaş Bizans tarihçilerine göre Umur, 1341 yazında, 250 gemiden oluşan donanması ile Bizans topraklarına akın yapmayı plânlamıştı. Bu saldırı Kantakuzenus'un büyük gayretleri ile önlenmişti. Bununla birlikte, Umur müttefikinden kendisine gazâ için bir hedef göstermesini talep etti. Bildiğimiz kadarıyla, bu şartlar altında Kantakuzenus bu ittifakın farkında olan Bulgar Çarı Ivan Alexandre ile bir barış antlaşması gerçekleştirebildi¹⁴, fakat Kantakuzenus'un Umur'a cevabı hakkında herhangi bir bilimiz yoktur.

Ben, onun Umur'un Atina Katalan Dukalığı'na saldırmasını istemekten başka seçeneği olmadığı kanaatindeyim. Gerçekten de 1341 Ağustosunda Kantakuzenus Mora'dan gelen Frank elçileriyle müzakereye başlamıştı. Sonuç olarak, Frank baronları Bizans hâkimiyetini tanıdılar ve Kantakuzenus 1342 güzünde birlikleriyle Mora'ya gireceğine dâir onlara söz verdi¹⁵. Yol üzerinde Katalan topraklarının bulunması nedeniyle Umur'un donanmasının bu yönde kullanılması ona daha mantıklı gelmiş olmalıdır.

¹⁰ Piri Reis, s. 315.

¹¹ H. Akın, *Aydınogulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, Ankara 1946, s. 42-44.

¹² Bu saldırı için bkz. *Histoire de l'Empire Ottoman*, sous la direction de Robert Mantran, Paris 1989, s. 97.

¹³ A. Paradissis, *Fortresses and Castles of Greece*, Vol. 2, Atina 1982, s. 10.

¹⁴ P. Lemerle, *a.g.e.*, s. 136-137.

¹⁵ T. Florinskii, *Juzhniye Slavyane i Vizantiya vo Vtoroi Tchvetverti XIV Veka*, Vıpusk I, St. Pbrg. 1882, s. 62.

Umur'un Korint Körfezine yaptığı akın başarısız oldu. Muhtemelen 1341 güzü başlarında Türkler, Thebes yakınlarında Katalanlar tarafından yenilgiye uğratıldı ve Umur da donanmasını yakmak zorunda kaldı. Umur'un kadırgası gibi bir geminin yapımının yaklaşık bir yıl alacağı da unutulmamalıdır¹⁶. Bu gerçek, Umur'un 1342 yılının sonlarına (mevsim böyle bir deniz seferi için uygun olmamasına rağmen) kadar olan sürede Trakya'daki Kantakuzenus'a niçin yardım edemediğine dair hâlen cevaplanamamış olan soruya önemli ölçüde bir cevap teşkil etmektedir¹⁷.

Belirttiğim üzere, Enverî'nin Umur Paşa'nın Tuna deltasına akını ile ilgili kayıtları bir kurgudan ibarettir. Bununla birlikte, hikâye oluşturulurken, Enverî kendi düzenlemesinde yoğun bir biçimde elinin altındaki 'Destan'ın orijinal metnini kullanmıştır. Böylelikle, Umur'un Atina Katalanları üzerine yaptığı seferin gerçek ayrıntıları, Enverî tarafından hayal ürünü bir seferin hikâyesinin oluşumunda kullanılmıştır. Ben, Enverî'nin bu şekilde Fatih Sultan Mehmed'in 1462'deki Eflâk Seferi gibi kendi zamanına ait Osmanlı fetihleri için bir çeşit ideolojik temel yaratmaya çalıştığı kanaatindeyim. Sultan'ın donanması Kili'ye saldırırken, Mahmud Paşa kumandasındaki Osmanlı Ordusu da Eflâk topraklarını yağmalamıştır. Enverî'nin de sefere katıldığını kaydetmek dikkat çekicidir¹⁸.

Meşhur gâzinin kahramanca hareketlerinin Osmanlı savaşçıları için güçlü bir heyecan kaynağı olduğunu belirtmeğe gerek de yoktur. Dahası, geçmişteki fetihler Bizans mirasının vârisi olduğunu iddia eden Fatih Mehmed için meşru bir mazeret teşkil etmiş olabilir. Öyle ki, eğer geçmişte gerçekleşmiş olduğu şüpheli kahramanlıklar varsa bunlar da saraya mensup tarih yazarları (vak' anüvis) ve şairlerin gayretleriyle türetilmiş olmalıdır.

Sonuç olarak, bütün bu gerçeklere rağmen, 'Destan'ın göstermeğe çalıştığım gibi Enverî'nin orijinal metni yenileme yöntemlerini olduğu kadar hareketlerini de tespit edebilmemizi mümkün kıldığından, ilgilendiğimiz dönemde Ege dünyası tarihi için, halâ en ayrıntılı ve güvenilir kaynaklardan birisi olarak durduğunu belirtmek zorundayım.

¹⁶ M. M. Freidenberg, *Dubrovnik i Osmanskaya İmperiya*, İkinci Baskı Moskova 1989, s. 151.

¹⁷ T. Florinskii, *a.g.e.*, s. 67-68; P. Lemerle, *a.g.e.*, s. 148, 158.

¹⁸ Mükrimin Halil, *a.g.e.*, s. 4-5; *Destan*, s. 28; P. Lemerle, *a.g.e.*, s. 136-141.

